

Osmanlı Son Dönem Tarihçi - Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi

*Ahmed Refik (Altınay) Historian and Educator of the Last Period of Ottoman and
History Education*

*İbrahim Caner Türk**

I.Giriş

Fransız burjuva devrimi ve onu izleyen sanayi devrimi ile bilimsel ve teknik gelişmeler iktisadi ve sosyal gelişimin hızlanmasına yol açtı. Bu gelişmeler tarihin bilim olarak gelişimini tamamlaması sonucunu doğurdu. Bu gelişmelere paralel olarak tarih ilmi aynı zamanda bir eğitim aracı olarak kimlik oluşturma ve devlet ideolojisinin geniş kitlelere benimsetilmesinde daha fazla önem kazandı.

Osmanlı Devletinde de Avrupa'ya paralel olarak tarih, Tanzimat'la gelen modernleşme çabalarıyla yerini buldu. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle de her seviyedeki tarih öğretimi resmi ders programlarına konularak Osmanlı Devleti'nin her yerinde uygulanmak üzere kurumsallaştı. Bu gelişmelere paralel olarak tarih öğretimi geliştirdi, Ahmed Refik gibi dönem tarihçi-eğitimcileri ders ve dersin öğretimi-ders kitapları konusunda düşünceler- eleştiriler ileri sürdü.

II.Ahmed Refik(Altınay)'in hayatı ve eğitim hizmetleri

Beşiktaşta doğdu(1880). Askeri ortaokullardan sonra 1898'de Harp okulundan piyade birincisi olarak mezun oldu. Küçük yaşta teğmen çıktığı için kıtaya

* Yrd.Doç.Dr; Erzincan Üniversitesi - Erzincan

gönderilmeyip öğretmen sınıfında bırakıldı. Askeri ortaokullarda dört yıl süre ile coğrafya öğretmenliği yaptı. Harp okuluna 1902 yılında Fransızca, 1908 yılında tarih öğretmeni olarak atandı. Çeşitli gazetelerde başyazarlık yaptı. 1909 yılında Erkan-ı Harbiye -i Umumiye Ceride Şubesi'nde görevlendirildi. Bu sırada Askeri Mecmua'nın yayımına nezaret etti ve burada askeri konularda makaleler yazdı. Aynı yıl kurulan Tarihi Osmani Encümeni'ne üye seçildi. Fransa'ya tarihi araştırmalar için bir kurulla birlikte gitti. 1913 yılında yüzbaşı rütbesinde emekli oldu. Aynı yıl bir süre bazı medreselerde tarih muallimliği yaptı. 1918 yılında İstanbul Darülfünunu Osmanlı(Türk) Tarihi kürsüsüne müderris olarak atandı. Türk Tarih Encümeninde görev alarak Abdurrahman Şeref Bey'in vefatından sonra 1924-1927 yılları arasında bu encümenin başkanlığını yaptı. 1933 yılında üniversite hocalığından kadro dışı bırakıldı, 10 Ekim 1937'de İstanbul'da öldü.¹

III. Osmanlı Devleti eğitim kurumları ve tarih eğitimi

Klasik dönem Osmanlı Devleti eğitim-öğretim kurumlarının başlıcalarını; Sıbyan Mektepleri, Medreseler, Enderun, Şehzadegan Mektepleri gibi kurumlar oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri aşağı-yukarı her köy ve mahallede en az bir tane olan sıbyan mekteplerinde eğitim-öğretimin esası, dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti.² Dolayısıyla tarih dersi yoktu. Tarih dersi esaslı olarak sıbyan mekteplerine 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle girecektir.

Gazali çizgisini izleyen medreselerin gelişimi de nakli ilimlerde olmuştur. Bunlar Kuran'ın ve nasların zahiri anlamlarıyla ilgilieniyorlardı. Dolayısıyla bunlarda da tarih dersi görülmemekteydi. Nitekim dönemin Avrupa eğitim kurumları olan Trivium ve Quadrivium programlarının da medrese eğitim programlarından farkı görülmemektedir. Emsal dersler okutulmaktaydı ve tarih bunlarda da yoktu.³

Görevi orduda ve sarayda görev alacak çeşitli elemanları yetiştirmek⁴ olan Enderun Mektebinde medrese programlarından daha şümüllü bir program uygulanmaktaydı. Programda Muharebe Sanatı ve Türk Tarihi dersleri okutulmaktaydı.⁵

¹ Abdülkadir Özcan, "Ahmed Refik Altınay", *DİA*, İstanbul, 1989, c.2, s.120-121. , M.Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarih Yazarları*, İstanbul, Mart 2002, s.58-65.

² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, c.1, s.86. , Bayram Kodaman, *II.Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.IX.

³ İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi 1839-1922*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2006, s.9-11.

⁴ İsmail Hakkı Baykal, *Enderun Mektebi*, İstanbul, 1953, s.11., Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984, s.17-55.

⁵ Baykal, *a.g.e.* , s.49. , İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1999, s.20.

İlerleyen yüzyıllarla birlikte ise tarihi eserler tercümeye başlanmıştır(17.yüzyıl). Sonraki yüzyılda buna devam edilmiştir. Bu yüzyılın en renkli simasını İbrahim Müteferrika teşkil eder. İbrahim Müteferrika, esas ününü, çok sayıda coğrafya - tarihe ait eseri ve haritayı kurmuş olduğu matbaasında yayınlamasıyla duyurmuştur. Müteferrika “Usulu’l Hikem Fi- Nizamü’l-Ümem adlı eserinde Osmanlıların yenileşme yoluna girmelerinin, kendilerine çeki düzen vermelerinin, çevrelerini ve dünyayı tanımalarının şart olduğu ısrarla ileri sürülmekte, bunun için Tarih ve Coğrafyanın önemi belirtilmektedir.⁶

1770’de Osmanlı Donanması’nın Ruslar tarafından yakılmasından sonra, esaslı bir donanma-tersane kurulması kararıyla birlikte, donanmada Coğrafya, Hendese ve gemi yapımını bilen kişiler bulunmasını sağlamak amacıyla 1773’de Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kuruldu. Fransız etkisindeki okulda Fransız uzmanlar ders vermekteydi. Bunlardan Binbaşı De Truguet, deniz savaşları dersi verirken, müfredatta Harp Tarihi dersi de vardı.⁷

1793’de uzman subay yetiştirmek için açılan Mühendishane-i Berri Hümayunda(Mühendishane-i Sultani) da deniz mühendishanesine eşdeğer dersler bulunmaktaydı. Dört yıllık programda Harp Tarihi Dersi görülmekteydi.⁸

Tarih biliminin ve eğitiminin zirveye ulaşması ise XIX. yüzyılla birlikte olacaktı. Eğitim çağı olarak adlandırılan XIX. yüzyılda, vatandaş için faydalı olan bilimlerin kullanılması esastı. Tarih-Coğrafya ve doğa bilimleri bunların başlıcaları idi. Çağa ayak uydurmak çabasındaki Osmanlı Devleti’nin de buna uymaya çalıştığı görülmektedir.⁹

Nitekim bu düşünce doğrultusunda Osmanlı Devleti’nde önemli ölçüde gelişme gösteren alanlardan birisi de tarih idi. Tanzimat döneminin ilk okulları olan Mekteb-i Maarif- i Adliye, Mekteb-i Mülkiye, Mahreç-i Aklam gibi okullarda hükümete memur olarak yetiştirecekler Hendese, Coğrafya, politikaya dair derslerin yanı sıra Tarih öğretilmesi lüzumu ileri sürülmüştü.¹⁰

Eğitim alanındaki yenileşme, temsilci önderlerin amaçları ve eğilimleri doğrultusunda yapılacak bir tarih eğitimini öngörmekteydi. Politikacıların belirlenmesi ve yönetici seçkinlerin eğitilebilmesi için, özellikle tarih alanında sistemli bir düzenlemeyi gerektirdiğinden Sosyoloji, Politika, Kültür ve Medeniyet, kısacası “Beşeri İlimler” adı altında değerlendirilen derslerin tamamı tarih konusu başlığı

⁶ Server İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış*, Ankara, 2000, s.21-28. , Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993’e)*, İstanbul, 1993, s.121. , Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, İstanbul, 2004, s.138.

⁷ T.C.Milli Savunma Bakanlığı, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, Ankara, 2000, s.254.

⁸ Türk, a.g.t. , s.26.

⁹ Türk, a.g.t. , s.35-37.

¹⁰ Sadreddin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1999, s.448. , Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Ortaöğretim*, İstanbul, 1938, s. 6. , Faik Reşit Unat, *Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s.71, Ergin, a.g.e. , s.599.

altında ele alındı. İlk defa Ahmet Vefik Paşa tarafından yapılacak Fransız tarihçilerin eserlerinden uyarılma pragmatik tarihsel sınıflandırmalar, geleceğin devlet adamlarını yetiştirecek dersler olarak görülüyordu. Yetiyecek devlet adamları Osmanlı Devleti'nin başarılarını ve yenilgilerini modern bir bakış açısından anlayabileceklerdi.¹¹ Her seviyedeki Tarih öğretiminin resmi ders programına konularak, imparatorluğun her yerinde uygulanmak üzere kurumsallaşması ise 1869 Maarif- i Umumiye Nizamnamesiyle gerçekleşecekti.

Mesela 1869 Maarif - i Umumiye Nizamnamesiyle ilköğretime giren Tarih dersi, yeni teşkil edilen Darümuallimin(Erkek Öğretmen Okulu) ve Darümuallimat(Kız Öğretmen Okulu) müfredatlarına girmekte de gecikmedi. 23 Muharrem 1291/12 Mart 1874 tarihli resmi ilanda da Darümuallimin; sıbyan, rüştiye, idadiye şubelerine ayrılarak, iki yıllık Dar-ı Sıbyan'da okutulacak dersler; Usul-i Tedrisiye, Lisan-ı Türki ve İmla, Tenasübe kadar Hesap, Muhtasar(kısaltılmış) Coğrafya, Mebadi-i Hendese ve Mesaha, Muhtasar(kısaltılmış) Tarih-i Osmani olarak belirleniyordu.¹²

II. Abdülhamit döneminde modern eğitim sisteminin bütün kademelerinde Tanzimat döneminde başlatılan reform hareketlerinin ciddi biçimde devam ettirildiği görülmektedir. Ancak siyasal kaygılarla okullar sıkı denetim altına alınmıştır. Mektep idarelerinin sıkıştırıldığı, rejim aleyhine fikirler açıyorlar diye Edebiyat ve Tarih-i Umumi derslerinin programdan çıkarıldığı görülmektedir. Talebinin azgınlık ve taşkınlıkları İslam dinine ve ahlakına kıymet ve ehemmiyet verilmemekten ileri geliyor gerekçesiyle, programlara Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Ahlak dersleri konulmuştur. Tarih olarak da yalnız kısa bir İslam tarihiyle padişahların methinden başka bir şey olmayan Muhtasar Osmanlı Tarihi(Kısaltılmış Osmanlı Tarihi) okutuluyordu.¹³

II. Meşrutiyetle gelen özgürlük havasından ise eğitim-tarih eğitimi de nasibini alacaktır. Temel slogan: "Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" olmuştu. Türkçülüğün etkisiyle Osmanlı Öncesi Türk Tarihi okul müfredatlarında yer almaya başlamıştır. Öğrenciye vatanını-milletini sevdirmek ve geçmişten ders almasını öğretmek için tarih bir araç olarak görülmeye başlamıştı. Öğretim ve eğitim metotları gelişmişti.¹⁴

¹¹ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İstanbul, 2005, s.67.

¹² Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara, 2002, s.115-233.

¹³ Ergin, *a.g.e.* , s. 352, Türk, *a.g.t.*, s.110-129.

¹⁴ Türk, *a.g.t.* , s.129-206.

IV. Ahmed Refik ve tarih eğitimi

Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirince Askeri rüştiyeye öğretmen olarak atanan Ahmed Refik, öğretmenlik tecrübesini zaman içinde daha geniş kitlelere hitap etme ve okumayı sevdirmeye isteğine ve şevkine dönüştürmüştür.¹⁵

Yaşlıları arasında “hoca”, “müverrih” olarak adlandırılan Ahmed Refik; imparatorluğun sırlarını deşmek için devlet arşivine el atanların başında yer aldığı, eski belgeleri ilk defa karıştırıp, özellikle Osmanlı tarihinin gerçek kimliğini ve yüzünü ortaya çıkarmaya çalıştığı kadar, tarihi halka okutan sevdiren bir yazar olarak da ün yapmıştır. Başka bir deyimle; yüzyıl önce halka okuma terbiyesi veren Ahmed Mithat Efendi'den sonra; tarih yolu ile okutan kişi o olmuştur. Ahmed Refik'in hikayeleştiği tarih olayları, bir çok romandan fazla rağbet bulmuştur. Yarım yüzyılı aşan yaşantısı içinde, öğrencilik yıllarından başlayarak yüzü aşan kitap yayınlayan, gazete ve dergilerde el değmemiş konularda, her birine halkın beğendiği adlar bulan, binlerce araştırma dizisi, tarihi hikâye, tarihi tefrika yazan biridir.¹⁶

Askeri ortaokul ve liselerde, harbiye mektebinde, Darülfünunda binlerce öğrenci yetiştiren, onlara memleket sevgisiyle beraber tarih sevgisini de aşılayan hocayı öğrencisi Ragıp Akyavaş: “*Ahmed Refik Bey'i herkes severdi. O çağlarda genç bir yüzbaşı idi. Çok zarif ve çok nazik, hatırnaz bir insandı. Tertemiz giyinir, yeni kuşaklara örnek olurdu. Derslerinde; Efendiler! Türk Milleti yaşayabilmek için mazisinden kuvvet almaya mecburdur, buna en mühim çare terbiye-i tarihiyedir derdi. Sözleri öğrencileri için vecize oldu.*”¹⁷ Şeklinde tanıtmaktaydı.

Yayın faaliyetleriyle ve çıkardığı mecmualarla da gayesine ulaşmaya çalışmaktaydı.¹⁸ İkdam gazetesinde tarih makaleleri yayınlanmakta ve kitapçılarda kitapları satılmaktaydı. Ahmed Refikte bulunan tarih bilgisi, tarih okutma ve sevdirmeye gücü ona zamanla yazı hayatında “halk yazarı, tarih mimarı, tarihi halka sevdiren adam” sıfatlarını kazandıracaktır.¹⁹

Trablusgarp savaşıyla başlayan I. Dünya Savaşıyla biten yaşantıdan sonra Türkçülüğe ağırlık verecektir. Sonraki çalışmalarında vatan, millet ve tarih sevgisini, ülkesine hizmet etme yolunda birleştirip, bütünleştirecektir.²⁰

¹⁵Yeşim Tutkun-Işık, *Geçiş Dönemi Tarihçisi Olarak Ahmet Refik Altınay(1880-1937)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 4.

¹⁶Muzaffer Gökmen, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, İstanbul, 1978, s. XI.

¹⁷Işık, *a.g.t.*, s. 5, Gökmen, *a.g.e.*, s.79.

¹⁸Bu konuda ruhsat istekleri de görülmektedir. “Mecmua-i Tarihiyye ismiyle bir risale çıkarmak isteyen Harbiye Mektebi Tarih Öğretmeni Muavini ve Osmanlı Tarihi Komisyonu Azası Yüzbaşı Ahmet Refik Bey'in istediği ruhsatın verilmesine mahzur olup olmadığının bildirilmesi”, *B.O.A. DH. MKT(Dahiliye Mektubi Kalemi)*, s. 2868, gibi arşiv belgeleri bunu göstermektedir.

¹⁹Gökmen, *a.g.e.*, s.4, Işık, *a.g.t.*, s. 5.

²⁰Işık, *a.g.t.*, s. 8.

Emeklilikten sonra, eğitim kurum ve yayın organlarında Türklerin doğu medeniyetlerinde ve İslam dünyasındaki rolünü ve etkilerini bilimsel çalışmalarla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmalarla Türklerin geçmişteki fikirleri, maddi ilerleme ve gelişmelerini genç nesillere göstermeyi amaçlamıştır.²¹

Ahmed Refik, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi Osmanlı Devleti'nin çöküşü karşısında Türkçülük anlayışını benimsemişti. Osmanlı Devleti içindeki Türklerin kendilerini tanımaları, İslam ve dünya uygarlığındaki rollerini ve hizmetlerini görebilmeleri için mazilerini hatırlamalarını sağlamak amacıyla "Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı" yazı dizisini hazırlamıştı. Bu eserlerinde ağırlıklı olarak Türkün gücünden ve İstanbul'dan dünyanın kuvvet merkezi olarak söz ederek, Türkçülük anlayışının etkisi ile gücünü ve itibarını yitirmiş olan millete, bu değerleri tekrar kazandırmayı hedeflemiştir.²²

Ahmed Refik, Fransız ve Alman tarihçilerin etkisiyle içinde bulunduğu durumu birleştirmeye çalışmış ve tarihin eğitici ahlaki yönüne ağırlık vermiştir. Bunu yaparken de "bilimsel"(pozitivist olarak) yöntemin kullanılabilirliğini belirtmiştir. Ahmed Refik "tarihin en müşkül zamanlarında ibret ve ders verebilen bir niteliğe sahip olması" gerektiğini belirtmiştir. Tarihin yararlarından biri olarak gördüğü bu anlayışı daha çok okullara ve halka yönelik olan eserlerinde uygulamıştır.²³

Ahmed Refik, romantizm ve tarihsel yaklaşımı daha çok halka ve eğitime yönelik olan eserlerinde benimsemiş, tarihin eğitici ve ahlaki yönü üzerinde durmuştur. O tarihçilerin geçmişin başarılarını ya da başarısızlıklarını parlak bir üslupla dile getirmesi gerektiğini vurgularken aynı zamanda milli duyguların ve vatan sevgisinin yaratılmasında, tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük sorumluluklar yüklemiştir.²⁴ Ahmed Refik, tarih eğitimine ilişkin düşüncelerini ise "Tedisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar" adlı makalesinde dile getirmektedir. Burada, tarihin önemi aktarılıp, okul kitaplarına verilmesi gereken yön işaret edildikten sonra, Tevfik Paşa'nın "Osmanlı Tarihi" ile Ahmed Rasim'in "Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi: c.1-4" adlı kitapları tanıtılmakta ve iki eserin değeri belirtildikten sonra yer yer ilginç pasajlar aktarılmaktadır.²⁵

Tedisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları

Tarihi milliye dair yazılan asar, bir milletin muhafaza-i mevcudiyeti için en mühim abidelerden ma'duddur(sayılmıştır). Bu abidelerin herbiri ihtiva eyledikleri şayanı ibret vekayi, mucib imtisal faziletler(hayret verici örnek faziletler), içtinabı elzem fenalıklar(sakınılması gerekli fenalıklar) ahfada(torunlara) en parlak bir ayine-i

²¹ Işık, a.g.t. , s. 10.

²² Işık, a.g.t. , s. 41.

²³ Işık, a.g.t. , s. 55.

²⁴ Işık, a.g.t. , s. 83.

²⁵ Ahmed Refik, "Tedisat - ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar", *Servet - i Fünun*, 1009, 22.9.1326(1910), s.358-359.

hakayık(hakiki ayna) vücuda getirirler. İşte bu sebebe mübinedir ki(açıktır ki) milliyet politikasının en ziyade revaç bulduğu asrı hazırda tarihi milliyete pek ziyade ehemmiyet verilmeye başlanmış, tarih dersleri vatana vefakâr, sadık, fedakâr evladlar yetiştirmek için en mühim bir dersi vatanperverane olmak üzere tedris edilmeye başlamıştır.

Filhakika tarih, hissiyatı vataniyenin muharriki yegânesidir(vatan duygusunu coşturan yegane unsurudur). Vatanın ihtiva ettiği bütün sanayi'in, bütün güzelliklerin bütün büyüklüklerin dasitan mefahirini(övünülecek destanlarını), meraretli(acılı) zamanlarını, felaket günlerini bir lisani sükun ve müessirle anlatan yegane nakildir. Mazinin şi'r dil-aviz hamaseti(geçmişin idrak edilecek çekici düşmanlığı) ancak sahaiî tarihte mütalaa olunur. Vatanın geçirdiği felaketlerin bütünü asarı tarih sahifelerinde görülür. İşte o zaman insan sevgili vatanın bütün sevabını(geçmişini) anlar ve vatana amak(derin) bir muhabbet, zeval na-pezir(sonu gelmeyen) bir samimiyetle merbut bulunur.

Tarihin hubbu vatan tevlidine(vatan sevgisi ortaya çıkarmasına) yegane saik olması inkar kabul etmez bir hakikattir. Bu hakikatin en ziyade takdir edilmediği bir yer varsa, o da memleketimizdir. Şimdiye kadar herbiri birer dasitani selatin(sultanlar destanı) unvanına şayan olarak yazılan tarihlerimizde Osmanlı Milleti'nin safahatı tekamülü, Osmanlı toprağının uluviyet ve kıymeti, vatana merbut(bağlı) hatıratı tarihiye ve ictimaiye, layık olduğu derecede tasvir edilmemiştir. Osmanlı tarihleri o suretle yazılmalı, vekayii tarihiye ve hayati ictimaiye ile onların mahalli cereyanı olan eczayı vatan o suretle tasvir olunmalıdır ki bu tarihleri mütalaa eden bir ehli vatan, mesela eski sarayın muzlim(bilinmeyen) sürülerle gölgeli bahçelerini, İstanbul'un mai simasına doğru yükselen minareleri, yeşil sarmaşıklı ağaçlar arasında ebediyete doğru serfuru eden(baş eğen) mezar taşlarını, üzerleri değerli şeylere meyleden, birer manzume-i belîğ teşkil eden kitabelerle müzeyyen çeşmeleri, bir zamanlar vatanın müdafası için en mühim bir nokta-i istinad teşkil eden kala kadime enkazını temaşa eylediği zaman kalbinde amak bir Osmanlılık hissi peyda olmalı, ecdadımızın bu bekayayı asarını bir meftuniyeti milliyete ile(milli bir aşkla) temaşa eylemelidir.

İşte bugün şu mübeccel(muhterem) hisleri kalblerimizde husule getirecek mühim eserler birer birer saha-i matbuatı tezyin etmeye(süslemeye) başlamıştır. Bu eserler de Mehmed Tevfik Paşa Hazretleri'nin "Osmanlı Tarihi" ile Ahmed Rasim Bey'in "Resimli Osmanlı Tarihi" dir

Nesli hazrımızın bir kısım mühimme tarihimizin latif safhalarını daha gençliklerinde öğreten bu iki simayı necibi tanımayan yok gibidir. Hususiyle ordumuzun hür ve genç fikirli zabitleri Mehmed Tevfik Paşa'nın ateşin bir uslub, parlak bir hissi vatan perverane ile müzeyyen tarihinden mekatibi idadiye sıralarında istifade etmişler, bu kitabı müfidin her sahifesinden şayanı tebcil bir buy hamiyet istiştam eylemişlerdir(bu faydalı kitabın her sayfasından dikkati çeker bir şekilde vatani koruma hissi kazanmışlardır). Fakat paşanın bu defa neşr eyledikleri tarih bizim için iki nokta - i nazardan şayanı ehemmiyettir: Biri üslubunun hemen orijinal denecek derecede sade ve latif olması, diğeri de bütün sahaiî bir hürriyeti tama(hürriyet isteği)içinde yazılmış bulunmasıdır. Tevfik Paşa bu eserini genç fikirlerde Osmanlılık muhabbeti, Osmanlılık hissi tevlid etmek(ortaya çıkarmak) için yazmıştır. Eserin son sahifelerine doğru bir göz gezdirecek olursak şu satırları okuruz: "Yukarıdaki sahifeler bugün daha genç, genç oldukları kadar fikirleri dinç olan erkekler, kızlar için yazıldı. Onlar, yarın Osmanlı vatanının hemşehrileri, anaları olacaklar. Bugün meşrutiyetin koruduğu vatan, gelecek günlerin hemşehrileri tarlaları sürmek, ormanları yetiştirmek, fabrikalar

vücuda getirmek, şose yollarla, demir yollarıyla kasabaları - limanları birbirine bağlamak, Osmanlı denizlerini - sahillerini yabancı gemilerden kurtarmak, ticareti kendi gemileriyle - demiryollarıyla yapmak ile şenlendirecek, koruyacaklardır.”

Eserin meziyetini bir kat daha alâ eden diğer bir nokta daha varsa, o da sadeliğiyle beraber şairane olması, edebiyatı tarihiyede numune olabilecek pek çok sahaifi ihtiva etmiş bulunmasıdır. Bazı noktalarda vakalar o derece nezih bir fikir, dil-nişin(hoş) bir üslupla yazılmıştır ki, vakanın bir iki satırla anlatılması, Osmanlıların mukadderatını keyfine göre idare edecek haris saltanat bir padişahın bütün tebayi'ini tasvire kifayet etmiştir. Mesela Sultan III. Murat'ın cülusu şu suretle tasvir olunuyor: “Sokullu, babasının öldüğünü bildiren bir arıza ile Manisa Valisi Şehzade Murat'ı saltanata davet etmiş idi. Sultan Selim'in öldüğünün dokuzuncu günü İstanbul'a erişen şehzade kimse duymadan geceleyin saraya girdi. Sokullu Mehmet Paşa şehzadeyi gözlemekte olduğundan geldiğini haber alınca huzura çıkıp yeni padişaha biat etti. Sultan Murat Sokullu'ya: “Burada kardeşlerim dururken babamın öldüğünü onlardan saklayıp beni saltanata davet ettiğine pek memnun oldum. Bu sadakat unutulmaz.” Diye iltifat etti onu sadrazamlıkta alıkoydu. Saraya gelir gelmez kardeşleri şehzadelerden şüpheli sözlerde bulunması pek hayra alamet değildi. Ölen padişahın ertesi sabah cenaze namazı kılınıp naaşı Ayasofya cami avlusunda şimdiki türbe yerinde hazırlanan mezara gömülmesi ardınca sadrazam yeniden Sarayı Hümayun'a çağrıldı. Bir gece evvel canlarına kıyılmış beş şehzadenin tabutları babalarının yanına gömülmek üzere hazırlanmış duruyordu.”

Tevfik Paşa'nın “Osmanlı Tarihi” üç kitaptan müteşekkildir. Birinci kitap Osmanlı Devleti'nin tesisinden İstanbul'un fethine, ikinci kitap İstanbul'un fethinden III. Selim'in cülusuna, üçüncü kitap da III. Selim'in cülusundan zamanımıza kadar vakaları ihtiva eder. Kitabın nihayetinde terakkiyatı medeniye ve siyasiyeyi tasvir etmek üzere birer hülasa derç edilmiştir. Bu hülasalar genç ve taze fikirlere rehber olabilecek pek çok hakikatler ihtiva etmektedir. Eser baştan nihayete kadar mudekkikane(inceden inceye tedkikle) bir intizam ile yazılmıştır. Tasviratin parlaklığı ise bu intizamı fevkalade tezyin eylemektedir.

Mesela asrı hazıra ait tasviratta şu sahife cidden parlak yazılmıştır: “On üçüncü hicret, on dokuzuncu milat asrının en büyük Osmanlı şairi, vatan muhabbetiyle en ileri giden Yeni Osmanlısı olan Namık Kemal'e hükümet divanhanesinden çok matbuat sahifeleri hoş geliyor, yakışıyordu. Dünyalar gibi geniş olan parlak hayatında onun taptığı “hürriyet heykeli” yaradılışın gönlüne verdiği bütün duygulardan çıkan sevda “vatan muhabbeti” olan bu genç şair, Tasviri Efkar'da, İbret'de yazdığı makaleler ile vatandaşlarını uyandırmaya, duygularını uyandırdığı gönüllere de “vatan muhabbetini” ilka etmeye çalışıyordu. Yetiştigi zamanın Osmanlı edebiyatı, Sami Paşalar, Kenan Beylerin yazdıkları gibi dolama bir usulde yazılır, halkın anlama imkânı olmadığı hususi bir lisan hükmünde idi. Şinasi'nin paralamaya başladığı bu zincirlemeleri bütün bütün kırdı. Sözlere de ona mahsus başka bir dirilik verdi. Söylediklerini halk anlıyor, duyuyordu. Bu duygular Osmanlı toprağına meşrutiyet tohumları serpiyordu.” Tevfik Paşa'nın “Osmanlı Tarihi” bu gibi pekçok parlak sahifeleri, şayanı ibret vakayı ihtiva eylemektedir.

Ahmed Rasim Bey biraderimizin “Osmanlı Tarihi” de tenvi' mündericat(zengin içerik), telfik malumat(bilgileri birleştirme), tarzı tahrir(yazı biçimi) cihetiyle büyük bir kıymeti haizdir. Bu eser müellifinin de itirafı vech ile cidden büyük bir tedkik, bir gayretle yazılmıştır. Ahmed Rasim Bey'in tarihi, II. Osman devrinin nihayetine kadar tarihi vakaları

ihtiva eder. Fakat bu cild birinci cildedir. Eserin tarz tahriri sade olduğu kadar latifdir. Hususiyle her sahifede eski Osmanlıların adatına, hayatı ictimaiyesine, usulü idaresine dair vesai ki mühimmeden alınan malumat, müntehiler(neticelendirmeler) içinde şayanı istifadedir. Ahmed Rasim Bey, mukaddema - i kitabda beyan eylediği vech ile eserin tahririnde “Adat ve ahlakı maziyeimizi gösteren parçaları, bizdeki tarih numunelerini, kısmen edebiyatı tarihiyeyi, vesaiti harbiye ve siyasiyeimizi, berri ve bahri kuvayı askeriyemizin(kara ve deniz askeri kuvvetlerimiz) teşkilat ve tertibatı ibtidaiyesiyle zaman zaman uğradığı tahavvülatı esasiye tafsilat ve teferruatını(esaslı değişimlerin ayrıntılarını), eğlencelerimizi, düğünlerimizi ilh...” göstermek istemiştir ki milli bir tarihte en ziyade nazarı dikkate alınacak noktalarda hayatı milliyeyi gösterecek, bu gibi tarihi vesikalardır.

Tevfik Paşa'nın “Osmanlı Tarihi” ile Ahmed Rasim Bey'in “Resimli Osmanlı Tarihi”, edebiyatı tarihiyemizde mühim birer mevki işgal edecek faydalı eserlerdendir. Bu iki mühim eserin her ikisi de mütalaa olunmalıdır. Çünkü her ikisinden de başka başka nekat nazardan(farklı noktalardan) istifade olunabilir. Memleketimizde asarı tarihiyenin ve bilhassa tarihi millimizin kaffe - i safahatına(bütün safhalarına) dair eserlerin intişarına(neşredilmesine) pek ziyade muhtacız. Hususiyle tarihin bir vakasına, bir safhasına dair tedkik ve tettebbu'(derinlemesine araştırma) mahsülü olmak üzere yazılacak eserler, Osmanlı Tarihi'nin mesaili müşkilesini(zor meselelerini) hall için fevkalade faydalı olabilir. Avrupa hükümetlerinin tarihi gibi Osmanlı Tarihi'nin de ihtisasa ayrılması lüzumu artık tahakkuk etmiştir. Müverrihlerimiz tarihimizin muhtelif devirlerinde sahibi ihtisas olurlar, bize bu yolda tedkikatı vakıfaneyi havi eserler tahrir ederlerse memleketimize ve tarihimize pek büyük hizmet etmiş olurlar. Osmanlı Tarihi, tedkik ve tettebbu'a muhtaç bir deryayı bî - kerandır(sonu olmayan bir denizdir). Her noktası birçok erbabı ihtisas tarafından müşkâfane(inceden inceye) tedkik edilmeli bütün elvah(resim) ve safahatı ananesiyle tasvir olunmalı, şairlerimiz için bir zemini dil-aviz(cazip bir zemin), temaşa nevisanımız için bir mevzuu ibret âmiz(hayal dünyalarımız için ibret mevzuu) vücuda getirmelidir. Her müverrih kendisine mahsus tarz ve üslupta, mesleki felsefide, tettebbuatda bulunarak tarihimizin en fenni noktalarını tenvir eylemelidir(aydınlatmalıdır). Avrupa hükümetlerinin tarihi milliyeleri nazarı dikkate alınır ve el-an da(halihazırda) neşrolunan milli tarihler de gözden geçirilirse bizim bu hususda ne derecede geri kaldığımız tebeyyün eder(ortaya çıkar). Fransa'da Mişelet(Jules Michelet, 1798-1874)'nin ve daha sair müverrihlerin çeşitli eserleri kütüphaneler dolduracak derecede geniş bir oranda yazılmış olduğu halde Ernest Lavis(Ernest Lavis, 1842-1922)'in riyaseti altında erbabı ihtisasadan müteşekkil bir heyet el-an mükemmel bir Fransa tarihinin neşriyle meşgul olmaktadır.

V. Sonuç

Tarih dersi Avrupa'daki gelişimine paralel olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti eğitim kurumları - programları içerisinde yerini almıştır. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle her seviyedeki tarih öğretiminin resmi ders programlarına konularak Osmanlı Devleti'nin her yerinde uygulanmak üzere kurumsallaştığı görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, tarihin eğitiminin geliştiği dönem tarihçi - eğitimcilerinin, ders ve dersin öğretimi - ders kitapları konusunda günümüze de hitap eden düşünceler - eleştiriler getirdikleri görülmektedir.

Bu dönemde bu alanda önde gelen tarihçi - eğitimcilerden biri de “Tarihi Sevdiren Adam” sıfatıyla anılan Ahmed Refik(Altınay) dir. Askeri ortaokul ve liselerde, Harbiye

Mektebinde, Darülfununda yetiştirdiği binlerce talebesine memleket sevgisiyle beraber tarih sevgisini de veren, sayısı yüzü aşan kitap yayınlayan, gazete ve dergilerde el değmemiş konularda binlerce araştırma dizisi, tarihi hikâye yayınlayan Ahmed Refik, tarih eğitimine ilişkin düşüncelerini ise “Tedrisat - 1 Tarihiyye ve Tarih Kitapları” isimli makalesinde dile getirmektedir.

Buna göre, milli tarihe dair yazılan eserler bir milletin varlığı için önemlidir. XX. Asırda milliyet politikasının revaç bulmasıyla milli tarihe verilen önem artmıştır. Tarih dersleri vatan sevgisi aşılacak için öğretilmeye başlamıştır. Tarih, vatan duygusunu coşturan, geçmişin övünülecek yanlarını ve acı taraflarını nakleden yegâne vasıta. İnsan bunları bilirse vatanına derin bir muhabbetle bağlanır.

Tarihin vatan sevgisi oluşturduğu gerçeğinin takdir edilmediği bir yer varsa o da Osmanlı ülkesidir. Şimdiye kadar yazılan tarihlerde Osmanlı Milleti’nin gelişim aşamaları, Osmanlı toprağının kıymeti, içtimai ve tarihi hatıratı layık olduğu derecede tasvir edilmemiştir. Osmanlı tarihleri Osmanlılık hissi peyda edecek surette yazılmalıdır.

Vatan sevgisi - duygusunu kalplerde meydana getirecek eserler meydana getirilmeye başlanmıştır. Bunlardan Mehmet Tevfik Paşa’nın “Osmanlı Tarihi”nden Osmanlı gençliği büyük ölçüde istifade etmiş, vatani koruma hissi kazanmışlardır. Eser üslupça orijinal denecek derecede sade ve hoştur. Şairanedir ve edebiyatı tarihiyede örnek olabilecek pek çok sayfayı içermektedir. Kitabın sonunda siyasi ve medeni gelişmeleri tasvir eden özetlemeler vardır ki bu özetlemeler genç ve taze fikirlere rehber olabilecek pek çok gerçeği içermektedir. Eser baştan sona ayrıntılı bir intizamla yazılmıştır. Tasvirlerin parlaklığı bu intizamı süslemektedir. Eser, pek çok parlak sahifeleri, ibret alınacak olayları içermektedir.

Ahmed Rasim Bey’in “Osmanlı Tarihi” de zengin içerik, kompozite etme ve yazı biçimi yönüyle büyük kıymete sahiptir. Büyük bir tetkik ve gayretle yazılmıştır. Eser yazı tarzı, sade olduğu kadar hoştur. Özellikle her sayfada bulunan eski Osmanlıların adet, içtimai hayat, idare usulüne dair mühim vesikalardan alınan bilgiler, neticelendirmeler istifadeye değerlidir. Milli bir tarihte en ziyade dikkate alınacak noktalarda milli hayatı gösterecek, bu gibi tarihi vesikalardır.

Zikredilen eserler, edebiyatı tarihiyemizde mühim yer işgal edecek faydalı eserlerdendir. Her ikisi de etraflıca tetkik olunmalıdır. Çünkü her ikisinden farklı noktalardan istifade edilebilir. Osmanlı ülkesi tarihi eserlerin ve bilhassa milli tarihin bütün safhalarına dair eserlerin neşredilmesine muhtaçtır. Özellikle tarihin bir olayına, bir safhasına dair derinlemesine araştırmayla ortaya çıkarılacak eserler Osmanlı Tarihi’nin zor meselelerini hall için faydalı olur.

Avrupa hükümetlerinin tarihi gibi Osmanlı Tarihi’nin de ihtisasa ayrılması lüzumu ortaya çıkmıştır. Tarihçilerimiz tarihimizin muhtelif devirlerinde ihtisas sahibi olur, bize bu yolda başarılı tetkikler ortaya çıkarırsa memleketimize ve tarihimize büyük hizmet etmiş olurlar. Osmanlı Tarihi araştırmaya muhtaç hadsiz bir alandır. Her noktası ihtisas erbabları tarafından inceden inceye araştırılmalıdır. Her tarihçi kendi tarzıyla tetkikle tarihimizin en ilmi noktalarını aydınlatmalıdır. Avrupa hükümetlerinin milli tarihleri dikkate alınır ve halihazırda neşrolunan milli tarihler de gözden geçirilirse bizim bu hususda ne kadar geride kaldığımız ortaya çıkar.

Sonuç olarak bizde eski tarihçiliğin son, modern tarihçiliğin ilk, popüler tarihçiliğin ise en iyi temsilcisi addedilen Ahmed Refik, çağının felsefi anlayışına uygun olarak ve Fransız - Alman tarihçilerinin de etkisiyle romantik - pragmatik - pozitivist bir anlayış benimsemiştir. XIX. Yüzyılda başlayıp, XX. Yüzyılda zirve yapan vatanın dünyanın merkezi sayılması düşüncesi Ahmed Refik'de de ön plandadır. Ona göre tarih kitapları, tarih öğretimi vatan sevgisini geliştirmeyi hedeflemeli, ulusal kimlik yaratmalı ve güçlendirmeliydi. İlaveten milli tarihin bütün safhalarına dair eserler neşredilmeli, Osmanlı Tarihinde ihtisaslaşmaya gidilmeliydi.

Kaynakça

- AHMED REFİK, “Tedrisatı Tarihiyye ve Tarih Kitapları”, **Servet - i Fünun**, 1009, 22.9.1326(1910)
- AKKUTAY, Ülker, **Enderun Mektebi**, Ankara, 1984.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993’e)**, İstanbul, 1993.
- ANTEL, Sadreddin Celal, “Tanzimat Maarifi”, **Tanzimat I**, İstanbul, 1999.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **Dahiliye Mektubi Kalemi(DH.MKT)**, 2868.
- BAYKAL, İsmail Hakkı, **Enderun Mektebi**, İstanbul, 1953.
- BAYRAK, M. Orhan, **Osmanlı Tarih Yazarları**, İstanbul, 1982.
- CİHAN, Ahmet, **Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı**, İstanbul, 2004.
- ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977.
- ERSANLI, Büşra, **İktidar ve Tarih, Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, İstanbul, 2005.
- GÖKMEN, Muzaffer, **Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay**, İstanbul, 1978.
- İSKİT, Server, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış**, Ankara, 2000.
- KODAMAN, Bayram, **II.Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991.
- MAHMUD CEVAD, **Maarif - i Umumiye Nezareti Tarihçe - i Teşkilat ve İcraatı**, Yayına hazırlayanlar: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara, 2002.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Ahmed Refik Altınay”, **D.İ.A.**, İstanbul, 1989.
- T.C. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI, **Osmanlı Devleti’nde Askeri Okullarda Eğitim**, Ankara, 2000.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1999.
- TUTKUN - IŞIK, Yeşim, **Geçiş Dönemi Tarihçisi Olarak Ahmed Refik Altınay(1880-1937)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- TÜRK, İ.Caner, **Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi 1839-1922**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2006.
- UNAT, Faik Reşit, **Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1964.
- YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Ortaöğretim**, İstanbul, 1938.